
ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 379.81:374«1960/1991»

Валентина Балахтар

**НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ
ДОЗВІЛЛЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ
ОСВІТИ (1960–1991 РР.)**

У статті розглянуто проблему науково-методичного забезпечення організації дозвілля дітей та підлітків в закладах позашкільної освіти (1960–1991 рр.). Висвітлено різноманітні форми методичної роботи як основного засобу підвищення кваліфікації вчителів й якості навчання, виховання й організації дозвілля дітей.

Ключові слова: організація дозвілля, науково-методичне забезпечення, педагогічні читання, конференції, форми методичної роботи.

Сучасний етап розвитку держави характеризується подальшим пошуком засобів формування повноцінної особистості, розвинутої фізично, інтелектуально та духовно, здатної стати необхідною рушійною силою змін у суспільстві. Однією із сфер життєдіяльності зростаючого покоління є дозвілля як природна потреба, можливість розвитку соціальної активності і творчого потенціалу особистості. Однак лише педагогічно організоване дозвілля, орієнтоване на врахування можливостей, інтересів, нахилів, психофізичних особливостей, стану здоров'я дитини, буде сприяти подоланню бездоглядності, зменшенню кількості правопорушень, активізації особистісного потенціалу, розвитку здібностей до прийняття і реалізації власних рішень, підвищенню комунікативної компетентності дітей та підлітків.

Необхідність осмислення проблеми організації дозвілля у позашкільних закладах переконує, що освітній процес потребує врахування вітчизняних та світових культурно-історичних виховних традицій; педагогічного досвіду організації дозвілля учнівської молоді; розширення кадрового забезпечення, підвищення професійної майстерності педагогів, відповідного науково-методичного забезпечення, збагачення духовно-практичних властивостей педагога тощо.

У науковій літературі питання науково-методичного забезпечення організації дозвілля дітей та підлітків в закладах позашкільної освіти знайшло певне осмислення. Ученим удалося дослідити теоретико-методологічні засади культурно-дозвіллевої діяльності (В. Кірсанов,

О. Мкртчян, М. Поплавський та ін.); теоретичні засади позашкільної виховної роботи, її зміст та провідні поняття (В. Берека, О. Биковська, В. Вербицький, Г. Пустовіт, О. Сухомлинська, Т. Сущенко та ін.); формування і розвиток засад професійної та педагогічної майстерності (Ш. Амонашвілі, І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кузь, Н. Кузьміна, І. Підласий та ін.).

Ураховуючи незаперечну цінність існуючих здобутків учених, зазначимо, що проблема науково-методичного забезпечення організації дозвілля дітей та підлітків в закладах позашкільної освіти залишаються бути актуальною і потребує систематичного висвітлення в науково-педагогічній літературі, що й зумовило вибір теми статті.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні рівня дослідженості проблеми науково-методичного забезпечення організації дозвілля дітей та підлітків в закладах позашкільної освіти досліджуваного періоду.

У 1960–1991 рр. теорія і практика організації дозвілля дітей та підлітків у системі позашкільної освіти збагатилася певними напрацюваннями, науково-методичними дослідженнями. Нові завдання, поставлені перед школою державою зумовили докорінне поліпшення методичної роботи як основного засобу підвищення кваліфікації вчителів й якості навчання і виховання дітей. Перш за все, вона була спрямована на розв'язання найважливіших проблем народної освіти на той час, зокрема, й розвиток позашкільної освіти. Особлива увага зверталась «зміцненню зв'язку школи з життям і подальшому розвитку системи народної освіти в країні, вивченню і впровадженню передового педагогічного досвіду, здійсненню і поліпшенню виробничого навчання, діяльності шкільних учнівських виробничих бригад, сільськогосподарських бригад, розвитку самостійності, ініціативності та активності учнів, поліпшенню ідейного, морального, фізичного та естетичного виховання дітей», зміцненню кадрового забезпечення позашкільних закладів, організації їх підготовки і перепідготовки [1, с. 120].

Підвищення фахового і методичного рівня організаторів дозвілля у позашкільних установах здійснювалося ними самостійно, а також в системі методичної роботи позашкільних закладів, району, області, республіки. Як зауважив І. Чепелєв, низький рівень методичної роботи серед педагогів призвів до зниження рівня навчально-виховної роботи, що гальмував справу поширення і вивчення передового досвіду [5, с. 21], організацію змістовного дозвілля зростаючого покоління.

У 1960 р. було проведено Республіканську нараду працівників позашкільних установ «Про стан і поліпшення роботи позашкільних установ УРСР», де рекомендували інститутам вдосконалення вчителів «з метою удосконалення роботи позашкільних установ і зміцнення їх зв'язків

зі школами та надання методичної допомоги створити постійні методичні об'єднання, узагальнювати досвід роботи і друкувати матеріали», «бути організаторами цікавих заходів. Щоб на основі практичних справ можна було створювати методичку роботи з дітьми, щоб досвід цей ширше застосовували вчителі, старші піонервожаті, керівники гуртків в кожній школі, в місті і в селі». Перебудова роботи навчально-виховних закладів потребувала збільшення мережі позашкільних установ, заходів щодо поліпшення їх методичного забезпечення, підвищення виробничої кваліфікації вчителів, створення навколо об'єднань та інститутів активу – штату громадських інспекторів та методистів; перегляду діяльності інститутів у справі вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду, проведення нарад, семінарів з питань обміну досвідом тощо [1, с. 121].

З метою більш широкого охоплення шкіл і позашкільних установ інструктивно-методичною роботою у 1966 р. рекомендовано ввести в штат позашкільних установ, в межах бюджетних асигнувань, 3–4 ставки методистів з питань організації позакласної та позашкільної роботи [1, с. 122].

Цінним засобом методичної роботи з працівниками позашкільних установ, трибуною популяризації передового педагогічного досвіду були педагогічні читання, конференції з питань організації дозвілля в позанавчальний час (матеріали доповідей і виступи учасників опубліковувалися в періодичній пресі). Зокрема, важливого значення надавала *Центральна станція юннатів* навчання різних категорій працівників позашкільних закладів практиці організації юннатівської та дослідницької дозвілленої роботи з дітьми. Було проведено ряд семінарів: керівників районних предметних комісій учителів біології в березні 1964 р., з 1 по 10 березня 1964 р., згідно наказу Міністерства освіти УРСР від 22.02.1964 р. № 26, – методистів обласних станцій юних натуралістів з питань вирощування сільськогосподарських культур гідропонним способом [1].

У 1966 році Міністерством освіти УРСР разом з Українським науково-дослідним інститутом педагогіки та Центральною станцією юних натуралістів було проведено республіканську науково-практичну конференцію з питань дослідницької і натуралістичної роботи з біології та сільського господарства, в роботі якої взяли участь представники всіх областей республіки, всього понад 300 чоловік.

У 1968 р. ЦСЮН проведено 75 семінарів та інструктивних нарад для вчителів біології, керівників гуртків, директорів, старших методистів і методистів обласних станцій юннатів, завідуючих районними станціями юннатів на громадських засадах, директорів будинків і палаців піонерів. Працівниками станції надано 1037 консультацій. У 1969 р. проведено 63

семінари, в яких взяло участь 1260 чол. Зокрема, в березні 1969 р. – семінар-нараду директорів обласних і міських станцій юних натуралістів, на якому учасники прослухали лекції з питань досягнень сучасної генетики, поглядів на процес дихання живих організмів та інформацію щодо нових методів у біологічній боротьбі з шкідниками сільського господарства, а також лекції директора науково-дослідного інституту педагогіки В. І. Чепелева «Удосконалення змісту загальної освіти і шляхи її реалізації» та к.пед. наук О. Т. Губко «Врахування психологічних особливостей дітей і підлітків у позакласній і позашкільній роботі» [1, с. 123–124].

Як свідчить аналіз діяльності ЦСЮН як методичної установи Міністерства освіти УРСР, вона здійснювала керівництво навчально-дослідною роботою на станціях юних натуралістів і дослідників сільського господарства, в учнівських виробничих бригадах та шкільних навчально-дослідних ділянках, проводила значну роботу по опрацюванню і виданню програм гуртків нових профілів: з біоніки, космічної біології, мікробіології, генетики тощо. Центральною станцією юних натуралістів за період 1964–1968 років підготовлено та видано 20 назв інструктивно-методичної літератури, загальним тиражем 231 тис. екземплярів. Якщо в 1966 році станція видала лише одну програму для старшокласників, то в 1967–1968 роках було видано 4 програми і ще 3 підготовлено до друку. За 1965–66 роки станцією видано 40 брошур, а до 1969 року ще 16 програм гуртків різних профілів загальним тиражем 96 тисяч примірників. Працівники станції підготували та опублікували у видавництві «Радянська школа» збірку програм гуртків «Позакласна робота з біології» тиражем 14 тисяч примірників, програми нових гуртків з космічної біології, юних меліораторів, юних генетиків-селекціонерів, юних мікробіологів (1967 р.), дві програми гуртків юних біохіміків, юних фізіологів рослин з методичними вказівками (1968 р.), а також 5 плакатів та два набори таблиць на допомогу учасникам естафети «За ленінське ставлення до природи» та конкурсу на кращу дослідницьку роботу з біології й сільського господарства загальним тиражем 260 тис. примірників. У 1968 р. – опрацьовано і надіслано установам 6 інструктивно-методичних листів, а саме: щодо проведення «Дня зустрічі птахів», організації роботи на виконання постанови Ради Міністрів УРСР «Про застосування біологічних методів боротьби з шкідниками сільськогосподарських культур», республіканської виставки квітів і плодів, а також методичні листи з узагальнення кращого досвіду роботи юних механізаторів, учнівських виробничих бригад, дослідницької роботи з садівництва, тваринництва, який висвітлювався і в періодичній пресі, радіо та телебаченні [1, с. 125].

У 1969 р. відповідно до планових завдань станції, було опубліковані

брошури: «Інструктивно-методичні матеріали по проведенню масових натуралістичних заходів», «Програми юних ентомологів», «Інструктивно-методичні поради по вивченню корисних комах, птахів і тварин в гуртках юннатів», «Натуралістична робота в будинках і палацах піонерів» та ін. Видавнича діяльність, а також заходи, які проводила станція, відзначалися високою науковістю, вимогливістю методичних працівників до своєї роботи, тісним зв'язком з науково-дослідницькими установами, окремими вченими і мали глибокий пізнавальний зміст. Так, лабораторія фізіології рослин і агрохімії отримувала регулярну допомогу від працівників НДІ фізіології рослин АН УРСР, лабораторія зоології – від інституту зоології і АН УРСР, НДІ ботаніки УРСР надавала допомогу станції з питань генетики, біохімії та ін. Постійний зв'язок з гуртківцями і методистами станції підтримували І. Г. Підоплічко, П. А. Власюк, члени-кореспонденти АН УРСР Дмитренко П. Е., Ситник К. М., кандидати наук Ю. Г. Мережинський, О. К. Білецька, І. М. Ковтун та багато інших, а також Українська сільськогосподарська академія, Центральний Республіканський ботанічний сад, ботанічний сад ім. академіка Фоміна. В результаті цієї роботи станція щороку поповнювала й удосконалювала зміст і методику дослідницької роботи, залучаючи до конкретної дослідницької діяльності старшокласників, які були об'єднані в клуби і товариства любителів природи [1, с. 126].

Методична робота позашкільних установ була спрямована на вивчення, узагальнення і поширення кращого досвіду організації дозвіллевої роботи, формування переконань учнів у процесі суспільно корисної діяльності, залучення їх до посиленої праці тощо. Методичні об'єднання рекомендували ширше розвивати такі дійові форми організації дозвілля дітей як технічні та юннатівські гуртки, ремонтні й будівельні учнівські загони, учнівські виробничі бригади, табори праці й відпочинку, в міських школах та позашкільних установах розвивали дослідництво і раціоналізаторство, створювали конструкторські бюро, систематично організовували виставки дитячої технічної творчості тощо. Зміст гурткової і масової дозвіллевої роботи відповідав стану й тенденціям розвитку науки, техніки і культури, що забезпечувало набуття учнями політехнічних знань, умінь і навичок, врахування у профорієнтаційній роботі їх індивідуальних особливостей. Позашкільні установи працювали над удосконаленням методики виявлення й розвитку пізнавальних інтересів, нахилів і здібностей школярів, органічно поєднуючи в гуртках і клубах колективні та індивідуальні форми дозвіллевої роботи, сприяли посиленню роботи з інтернаціонального виховання [1, с. 122].

Поруч із згаданими колективними формами методичної роботи значна увага приділялась самотійній роботі вчителя. «Справа підготовки вчителя, – як зазначав С. Шацький, – знаходиться в руках вчительства.

Учитель в своїй роботі сам повинен відчути разом зі своїми товаришами ті елементи, з яких складається нова школа: сумісну діяльність, повну самостійних зусиль, тобто дух колективізму, привычку до фізичної праці, складність і важкість, зрозуміти і розвинути в собі дух дослідництва, тренуватися в спостережливості, учитися обслуговувати себе повністю [6, с. 30].

Подальший розвиток народної освіти у відповідності до вимог НТП і завдань культурно-технічного й освітнього рівня, покращення підготовки кваліфікованих кадрів робітників і спеціалістів був спрямований на врахування у вихованні зростаючого покоління принципу співробітництва школи, сім'ї і суспільства. Академія педагогічних наук СРСР і ЦК профспілок працівників освіти, вищої школи і наукових закладів провела у 1976 році IV Педагогічні читання на тему «Співдружність школи, сім'ї і громадськості у вихованні дітей та молоді», яким передували педагогічні читання в школах, районах, містах, краях. Загалом було охоплено майже 1,5 млн. осіб. На допомогу працівникам народної освіти, батькам було опубліковано близько 250 посібників, науково-педагогічні та методичні журнали «Радянська школа», «Радянська освіта», «Початкова освіта», міжвідомчі республіканські науково-методичні збірники, «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР» [1, с. 135].

Аналіз методичної літератури досліджуваного періоду свідчить, що на той час розвитку соціально-педагогічної науки, основна увага приділялася питанням всебічного розвитку особистості, ефективному впровадженню форм і методів виховного впливу в практичну діяльність закладів різного типу з метою організації змістовного дозвілля. Проведення шкільної реформи покликано було піднести роботу загальноосвітньої і професійної школи на якісно новий рівень, здійснити комплексні заходи щодо широкого впровадження в практику позашкільних установ рекомендацій АПН СРСР. З метою організації змістовного дозвілля на допомогу педагогічним колективам опубліковано серію методичних посібників і книжок: посібники з організації різних видів дозвілленої діяльності учнів (праця, спортивні ігри, образотворче мистецтво тощо), програми гурткової роботи позашкільних установ, пов'язаних з вивченням новітніх досягнень науки і техніки, сільського господарства і військово-прикладного спрямування (1985–1986 рр.), а також методичні рекомендації для керівників гуртків, клубів, факультативів (1986), довідник директора позашкільної установи, кваліфікаційні вимоги до різних категорій працівників позашкільних установ (1987 р.) [1].

Отже, у республіці багато уваги приділялося вивченню, узагальненню й поширенню передового педагогічного досвіду, з'явилися нові форми усної, друкованої й наочної пропаганди досягнень

педагогічних колективів, зокрема: науково-практичні конференції, педагогічні читання, семінари-практикуми тощо. Однією з ефективних форм стали «школи передового досвіду» – це групи вчителів (вихователів), об'єднаних навколо кваліфікованого педагога, який на власному досвіді ознайомлює з ефективними методами і прийомами педагогічної праці, допомагає в плануванні програмного матеріалу, проводить консультації з питань змісту і методики дозвіллевої роботи [1, с. 137].

В. Сухомлинський писав: «позашкільна робота являється не лише важливою ланкою педагогічних зусиль для здійснення додаткової освіти та виховання, організації активного дозвілля, трудової підготовки учнів та юнацтва, а й системою пошуку, розвитку, підтримки юних талантів та обдарувань, формування у такий спосіб творчої еліти в галузі природознавства, техніки, мистецтва, ремесел, суспільної та підприємницької діяльності..., щоб забезпечити спроможність підростаючого покоління вийти із стану кризи, подолавши споживацьке ставлення до життя». Педагог зазначав, що «час і батькам, і вчителям глибоко усвідомити, що ні школа без сім'ї, ні сім'я без школи не можуть справитися з найтоншими, найскладнішими завданнями становлення людини», а її «задатки та обдарованість розкриваються лише при умові, якщо у неї кожного дня є час для занять улюбленою справою за своїм вибором...» [4, с. 17].

У 1985–1990 рр. концентрація основних зусиль науковців та педагогічних кадрів була спрямована на розробку комплексних міжвузівських програм щодо виховання молоді, створення навчально-методичних комплексів з трудового навчання, професійної освіти, гармонійного розвитку дитини в умовах суспільного і сімейного виховання, комплексного підходу до професійної підготовки вчителя [1].

Варто зазначити, що педагоги-організатори-позашкільники повинні володіти не тільки досвідом людства, методологічними і технологічними основами педагогічної діяльності, що спонукають до досягнення вершин професійної майстерності, але й, як зазначав Зязюн І., «той, хто на все життя обирає педагогічну професію, має володіти бодай трьома особливостями: умінням шанувати і любити людей більше себе; умінням пожиттєво набувати знання і різновиди людського досвіду – теоретичного, практичного, естетичного; умінням передавати різновиди досвіду учням» [2, с. 117].

Таким чином, незважаючи на те, що упродовж досліджуваного періоду в усіх установах позашкільної освіти проводилися педагогічні читання, кінолекторії, цикли лекцій, усні журнали тощо, характерним все ж таки була недостатність наукових досліджень щодо організації дозвілля у позашкільних закладах, відставання теорії від розвитку практичної організації дозвілля дітей та підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балахтар В. В. Педагогічні засади організації дозвілля дітей та підлітків у системі позашкільної освіти в Україні (1960–1991 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. В. Балахтар. – Чернівці, 2010. – 212 с.
2. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К., 1997. – 302 с.
3. Розвиток народної освіти в Українській РСР у 1974–1976 рр. / Доповідь на XXXVI міжнародній конференції з питань освіти. – Женева, 1977. – С. 8–18.
4. Сухомлинский В. Избранные пед. соч. : в 3-х т. – М., 1980. – Т. 2. – 640 с.
5. Чепелев В. І. Школи працюючої молоді і завдання педагогічної науки / В. І. Чепелев // Радянська школа. – 1960. – № 2. – С. 20–25.
6. Шацкий С. Т. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / под ред. Н. П. Кузина, М. Н. Скаткина, В. Н. Шацкой. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 2. – 414 с.